

C.A. Романенко

Југославија, Русија и «славјанска идеја». Друга половина XIX – почетак XXI века

Москва, Институт права и јавне политике, 2002, 623 стр.

Događaji u Jugoistočnoj Europi, konkretno na prostoru nekadašnje Jugoslavije od kraja prošloga i početka ovog stoljeća, poznati po svojoj dramatičnosti, izazvali su pravu lavinu kritične literature u svijetu. Možda ni u jednom ranijem razdoblju taj prostor nije uspio privući toliko trajnu i snažnu pozornost analitičara, pa možemo ustvrditi svojevrsnu znanstveno-političku migraciju, invaziju pozornosti svjetskih autora na postjugoslavenski prostor. Postojeća literatura raznovrsna je glede procjena, zaključaka i interpretiranja tih događaja. Buduće istraživače očekuje velik i zanimljiv posao koji bi analitički predočio svu tu raznovrsnost poimanja i tumačenja postjugoslavenskih događaja odnosno starije i moderne povijesti naroda koji su se našli u najtragičnijem razdoblju rušenja jednog političkog sustava. Valjalo bi analizirati kako su predstavnici različitih sredina izvana doživljavali i prikazivali raspad Jugoslavije, nastanak novih država te njihove daljnje sudbine.

Ruski smjer odnosno ruski pogled na te događaje jedan je od važnijih, budući da je i Rusija jedan od stalnih sudionika političkih igara na Balkanu. Posve je logično da su postjugoslavenski događaji i u Rusiji izazvali velik val literature o kojoj možemo stvoriti određenu predodžbu. Vrlo je često ta literatura determinirana političkim stavovima autora koji su projicirali svoja uvjerenja o sličnim postkomunističkim događajima na prostoru SSSR-a na interpretiranje srodnih procesa u bivšoj Jugoslaviji. Zato se može govoriti o jednoj tipološki sličnoj publicistici, koja ima određenu tendenciju u cjelini karakterističnu za »ruski pogled« na Balkan. Razumjeti i

vjerno protumačiti svu zamršenost političkih procesa u regiji nužno podrazumijeva objektivnost, veliku informiranost te nepristran pristup. Upravo takav kriterij demonstrira autor gore navedenog istraživanja.

Sergej Romanenko poznat je javnosti i odranije kao vrlo mjerodavan stručnjak za povijesna pitanja s ovoga prostora. Nakon što je magistrirao s tezom »Hrvatsko-srpska koalicija. Nastanak te idejno-politička načela (1905.–1908.)« na Institutu slavistike i balkanistike Akademije znanosti SSSR-a gdje je radio od 1979. do 1999., nastavio se baviti tim područjem. Godine 1999., kao viši znanstveni suradnik na Institutu za međunarodna gospodarska i politička istraživanja Rosijske akademije znanosti pripremio je doktorat na temu političkih procesa na postjugoslavenskom prostoru. Objavio je više znanstvenih radova s tom problematikom, u desetak zemalja, između ostalog monografiju *Jugoslavija: povijest nastanka, kriza, raspad, stvaranje neovisnih država. Nacionalno samopredjeljenje naroda Srednje i Jugoistočne Europe od 19.–20. stoljeća*, 2000., 495 str. Recenzirana knjiga nastavlja tu temu – autor sagledava politiku Rusije u regiji, između ostalog iz perspektive takozvanog »slavenskog pitanja« odnosno slavizma.

Istraživač se bavi jednim od problematičnih mjesta u ruskoj društvenoj misli – poimanjem slavenstva. Taj se pojam i danas povremeno pojavljuje u ruskoj politici, kulturi i publicistici – ponajčešće u kontekstu krize nacionalnoga i političkog identiteta, koja traje od sloma sovjetskog režima odnosno ruskog političkog sustava pa sve do današnjih događaja na postkomunističkom prostoru. Vrlo često pojam slavenstva u ruskom društvu povezuje se s mehanizmom tradicionalnoga ruskoga konfrontiranja »mi – oni«, »Zapad – Istok«, »svoji – tuđi« itd. Taj sukob prati rusku društvenu misao od početaka sazrijevanja njezina identiteta, a izrazito je aktualiziran tijekom 19. i na početku 20. stoljeća. Od razdoblja koje se nazivalo »sovjetskim«,

a bilo je temeljeno na tipično ruskom obliku ideologije koja se pod krinkom takozvanog »internacionalizma« širila na prostore ruskog političkog utjecaja, sve do njegova sloma krajem prošloga stoljeća, sukob je kulminirao. Cijeli taj sovjetski sustav u velikoj je mjeri bio izgrađen i temeljio se i na tradicionalnom ruskom sukobljavanju sa zapadnim svijetom, u kojem je Rusija, sovjetska Rusija iz onog prošlog razdoblja, doživjela poraz.

Svaki poraz rađa instinkt za osvetom odnosno, kako kaže u recenziranom radu poznata predstavnica ruske moderne i osoba britka uma Zinajida Gippius, »svaki rat koji se završava pobjedom jedne države nad drugom, nosi u sebi klicu novoga rata jer porađa nacionalno-državnu ozlojeđenost, dok nas svaki rat distancira od toga čemu mi težimo – od 'svemirnosti'«.

Raspad SSSR-a u ruskom se društvu doživljavao kao raspad Rusije, što iznova potvrđuje tezu o zapravo ruskoj prirodi tog političkog sustava koji su nazivali socijalističkim logorom. Tomu u prilog govori i stav u ruskom društvu prema događajima na postjugoslavenskom prostoru, prema raspadu Jugoslavije. To se doživljava ponajprije kao udarac na »slavenstvo«, odnosno pravoslavlje, to jest Srbe, a slijedom toga i Rusije. Upravo zato dolazi do prisne političke i prividne duhovne povezanosti između Rusije i Srbije postkomunističkog razdoblja. Međutim, takva uvjerenja duboko su ukorijenjena u prošlosti te Sergej Romanjenko prati razvoj slavenske ideje u Rusiji, odnosno sagledava ju iz perspektive stava prema Južnim Slavenima već od 19. stoljeća. To je i razdoblje kad se uglavnom aktivira ruski slavizam, koji se u Rusiji pojavio kasnije nego u drugim slavenskim kulturama (ruskoj kulturi, primjerice, nije poznat renesansni slavizam, tipičan za hrvatsku kulturu, ili pak barokni – o čemu svjedoči tragedija Juraja Križanića, kao ni prosvjetiteljski iz 18. stoljeća). Ruski slavizam nastaje u doba jačanja imperija i to u njegovu »zlatnom dobu«, u 19. stoljeću, te

ubrzo s idejama panslavizma prerasta u panrusizam (čuveno Puškinovo *I svi će se slavenski potoci salijevati u veliko rusko more* odražavalo je raširene stavove tadašnje ruske kulturne i intelektualne elite). Međutim, taj i takav ruski ideologizirani slavizam na drugoj strani je prerastao u politiziranje slavenske teme, odnosno pretvaranje tog mitologema o slavenskom zajedništvu u ideologem (u drugim kulturama to se izražavalo u austroslavizmu ili pak jugoslavizmu tadašnjeg doba).

Sergej Romanenko osvrće se na različite paradokse u procesima samoopredjeljenja slavenskih naroda razumijevajući taj pojam kao odraz u ideologiji te psihologiji sinteze etničke i političke svijesti. Prema autoru, u naroda Istočne, Jugoistočne i Srednje Europe formiralo se nekoliko varijanata (tipova) slavenske ideje. Tu ideju Romanjenko kvalificira uglavnom na temelju činjenica iz 19. stoljeća, ne osvrćući se primjerice na prethodna renesansna, barokna ili prosvjetiteljska razdoblja, u kojima je u drugih Slavena ta ideja već bila dovoljno snažno izražena. Kad govori o istočnoeuropskom tipu slavizma – panslavizmu – Sergej Romanenko tu svrstava sva tri istočnoslavenska naroda (Ruse, Ukrajince i Bjelorusce) predstavljajući njihovo viđenje slavizma kao srodan tip, iako su postojale vidljive razlike u poimanju slavenske ideje u Rusa (državotvornog naroda) te Ukrajinaca (koloniziranog) tijekom 19. stoljeća (što smo pokušali prikazati u radu: »Ideje slavizma u ukrajinskoj i hrvatskoj književnosti 19. stoljeća«, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, Split, 1999). Zatim, prema autoru, tu je balkanski tip – jugoslavizam (jugoistok Europe – Bugari, Srbi, Crnogorci, djelomično Hrvati, Slovenci i Makedonci) te srednjoeuropski – austroslavizam (Poljaci, Česi, Slovaci, Hrvati, Slovenci, Rusini, djelomično Ukrajinici). Međutim, autor priznaje da bi bila pogreška tražiti u svih tih naroda neki jedinstven prilaz »slavenskoj ideji« te da su oni, u skladu s interesima vlastite politike, tu ideju prihvaćali ili ju

pak odbacivali. Općeslavenska svijest nikada nije bila isključivo »progresivan činilac«, priznaje Romanenko, što je i dovelo do krize »slavenske ideje« u kojoj nacionalna svijest svakog naroda na svoj način doživljava vlastitu »slavensku komponentu«, pronalazeći u vlastitoj strukturi njezino novo tumačenje.

Romanenko pokušava sagledati jesu li vlastite nacionalne i općeslavenske ideje proturječile jedne drugima, te kako su se međusobno povezivale panslavistička, jugoslavenska i austrougarska varijanta općeslavenske svijesti. To promatra na primjeru razvoja ruskih interesa povezanih s Balkanom, koji tu nastaju već od kraja 18. stoljeća. Takva aktivnost Rusije na Balkanu uvijek se povezivala s idejom obrane od osvajača, etničkih ili religijskih, što je u biti pogrešan pristup. Rusija je u regiji imala samo političke interese. S vremenom se Rusija pogrešno doživljavala kao slavenska pravoslavna država (iako je već u 18. stoljeću bila polietnička i mnogokonfesionalna). Dio službenih krugova Rusije imenovao ju je »pokroviteljicom i zaštitnicom« slavenskih, ponajprije pravoslavnih, naroda. Takav vlastiti doživljaj obnovio se i široko rasprostranio i u naše dane, ne samo u znanstvenika, povjesničara i politologa, filologa i etnologa, već i u političara, zaključuje istraživač. Njegova analiza rusko-južnoslavenskih veza opovrgava uvjerenje prema kojemu se bit tih odnosa svodi na prijateljske kontakte između Rusije s jedne strane te Srbije i Crne Gore s druge. Ti odnosi nisu predstavljali »bratske veze« s tim dvjema zemljama, već su bili mnogo širi te su u različitim razdobljima doživljavali čas uspon, čas pad, tvrdi autor. Sraz mišljenja bio je neizbježan zbog različitosti razumijevanja biti tih odnosa, jer su južnoslavenski narodi uvijek težili iskoristiti težinu i snagu Rusije za postizanje vlastitih ciljeva u kojima Rusija ne bi dominirala. Sa svoje strane, u Peterburgu, odnosno Petrogradu ili Moskvi, Balkan su tradicionalno tumačili kao regiju povezanu s interesima sigurnosti Ruskog

Carstva. Sve to vodilo je neprekidnim sukobima i razmimoilaženjima te konfrontiranju tih slavenskih država, počesto vrlo udaljenih od bratstva i tolerancije.

Prateći razvoj tih odnosa, autor ponajprije posvećuje pozornost srpskoj političkoj misli, koja počinje od *Načertanija* Ilije Grašanina, nazivajući taj dokument temeljem srpske nacionalne politike, aktualne i u razdoblju nakon njegova nastanka, uključujući i suvremenost. Izložene su i hrvatske predodžbe o Rusiji kao partneru na primjerima hrvatskog jugoslavizma od Josipa Jurja Strossmayera do stavova Stjepana Radića. Autor prikazuje široku lepezu ruskih pogleda na jugoslavenstvo, pa tako i na hrvatsko pitanje u njemu – od političara i diplomata carskoga korpusa, uključujući i posljednjeg cara Nikolaja Drugog, pa sve do boljševičkih vođa kao što su Lenjin i Trockij. Bez obzira na političku formu, svi su oni imali sličnu motivaciju stava prema regiji – iskorištavanje događaja na tom prostoru u skladu s vlastitim političkim ambicijama i jačanje imperija odnosno političkog utjecaja. U knjizi su s kritičkih pozicija preispitane sve najvažnije faze tih odnosa, koje su se u važnim povijesnim razdobljima razvijale od carizma do boljševizma, odnosno stvaranja Jugoslavije, nastanka Titove Jugoslavije i sukoba sa Staljinom, »zatopljavanja« u doba Hruščova te dalja povremena »smrzavanja«, sve do raspada sustava i postjugoslavenskih ratova uoči 21. stoljeća.

Tumačenja tih povijesnih razdoblja ispunjena su novim sadržajima jer se grade na novim materijalima koje je otkrilo novo doba i jer mnoga razdoblja i događaji u tim odnosima nisu bili do kraja protumačeni i predstavljali su cenzurirane, tabuirane ili pak tendenciozno interpretirane teme. Zbog tendencioznog se stava povijesna istina, prikazivanjem određenih događaja u rusko-jugoslavenskim odnosima, često žrtvovala politički. Razvoj tih odnosa, nerijetko popraćen krizama, imao je razdoblja zabrana i uzajamnog

nepovjerenja, što je stvaralo u javnosti pogrešnu sliku o biti i stvarnom stanju tih odnosa.

Tek nakon propadanja posljednjeg političkog režima u Rusiji, kad su neki izvori postali pristupačnima, može se govoriti – s ruske strane – o stvarnom stanju stvari, ali, kako priznaje autor, određene teme i nadalje, bar u ruskoj historiografiji, ostaju u magli te čekaju na svoja tumačenja. Na osnovi novootkrivenih dokumenata Romanenko ruši mnoge stereotipe o Jugoslaviji u predodžbi ruske javnosti odnosno znanstvenih krugova. Ti stereotipi prisutni su i danas, posebice nakon zaoštavanja postjugoslavenske krize, čije su suvremene ruske interpretacije često tendenciozne. Upravo zato moskovski povjesničar u središte svog istraživanja postavlja odnos između ruske politike, javnosti i takozvanog jugoslavizma gledanog kroz prizmu slavenstva. Autor prikazuje korijene ruskog slavizma te zablude i predrasude odnosno prirodu mita o slavenskoj uzajamnosti, koji je ponajčešće bio iskorištavan u političke svrhe. Sve to bilo je karakteristično za sva tri glavna oblika državnosti s istočne strane – za Rusko Carstvo, SSSR i Rusku Federaciju. Romanenko detaljno analizira složenu, često proturječnu, prirodu ruskog slavizma u stavu prema jugoslavenstvu. Predočen je mitologem koji je i danas prisutan u ruskom društvu, o Srbima kao glavnim »pozitivnim« predstavnicima balkanskih Slavena – kao onima »našim«, »svojima«, ponajprije zbog pripadnosti pravoslavlju, dok su drugi »tuđi« jer su katolici. Povjesničar u detalje prikazuje svu proturječnost i vrlo čest antagonizam u srpsko-ruskim odnosima, prati razvoj slavenofilskih, a u biti rusofilskih, pojava u Hrvata i Slovenaca te prikazuje poraze političkih konstrukcija u kojima bi Rusija nastupala kao spasitelj južnoslavenskih naroda.

Posebnu vrijednost istraživanja predstavlja uporaba arhivske građe koja je postala pristupačnom nakon rušenja ruskog socijalizma za koji je jugoslavenska problematika

uvijek bila jedna od najvećih glavobolja. Knjiga dobiva na važnosti i zato što ruskoj publici predočuje činjenice koje prikazuju realnost u mnogim šokantnim aspektima, što je za ruskoga čitatelja bilo ili tabu tema ili nepoznato – između ostaloga o sudjelovanju srpskih predstavnika u atentatu na Lenjina, o udvaranju Draže Mihajlovića kremaljskim velikodržavnim apetitima, o Miloševiću manipuliranju ruskim političarima i štošta drugo.

U razvoju odnosa ruske strane s nacionalnim pokretima Južnih Slavena te njihovim nacionalnim državama Sergej Romanenko izdvaja te se usredotočuje na sljedeća razdoblja: 1878.–1903., 1903.–1918., 1918.–1941., 1941.–1945., 1945.–1948., 1948.–1956., 1956.–1991. Svako razdoblje sagledava s obzirom na posebnost njegova sadržaja te povijesne okvire, koji se razlikuju od prethodnih. Najnovije doba, koje započinje 1991., također je analizirano, ali ostaje otvoreno, jer traje i ispunjeno je posebnom dinamikom koja upućuje na nužnost daljih analiza. Knjiga, kako priznaje autor, nema zadatak predočiti sveobuhvatnu povijest odnosa svakog od naroda regije s Rusijom tijekom zadnjih sto pedeset godina. Cilj istraživanja jest dodirnuti najvažnije, ponajčešće ujedno i najbolnije, probleme. Tijekom analize autor, kako vidimo, nije težio zauzimanju strane već je nastojao rastumačiti razloge nastalih odnosno sazrijevućih sukoba. Načelo istraživanja – kritika nacionalizma jedne nacije – nipošto ne znači šticećenje nacionalizma u drugih, što pridonosi objektivnosti i što je, valja priznati, doista rijetkost u ruskoj kritičkoj produkciji na slične teme.

Istraživanje predstavlja poseban doprinos pitanju »slavenske ideje« jer pruža analizu koncepcija različitih povijesnih i regionalnih varijanata te ideje odnosno njihovih psiholoških osnova, logike uzajamne recepcije jednog naroda od strane drugoga te od strane njihovih političkih klasa, intelektualnih vođa. Autor pokušava prikazati suodnos različitih varijanata nadnacionalnih odnosno

nacionalnih koncepcija – kao što su jugoslavizam, austroslavizam, panslavizam te »uski etnički nacionalizam« u ideologiji svakog slavenskog naroda. Istraživač prati i suodnos etnokonfesionalne te političke svijesti južnoslavenskih naroda u različitim povijesnim razdobljima. Predmet posebna interesa jest analiza uzajamnih utjecaja i povezanosti »slavenskih koncepcija« s ideologijom vanjske politike Rusije (SSSR, RF) te Jugoslavije. Prateći uzajamne odnose ruskih političkih modela i onih koji su nastali u okviru bivše Jugoslavije kao i na postjugoslavenskom prostoru, autor uspoređuje te rasvjetljava suodnos i međusobni utjecaj staljinizma i titoizma.

Veliki povijesni i geografski prostor promatra se u žanru povijesno-političkog istraživanja, koje se gradi kao svojevrsan dijalog političkih djelatnika odnosno znanstvenika različitih nacionalnosti i uvjerenja.

Bazirajući se na velikoj, novoj ali ponekad i zaboravljenoj građi, Romanenko tijekom istraživanja nastoji odgovoriti na niz važnih pitanja. On prati teme o postojanju takozvanih »posebnih odnosa« između Rusije u svim njezinim političkim oblicima i Jugoslavije, posebnih interesa Peterburga odnosno Moskve na Balkanu te prema Srbiji. Proanalizirana je bit suparništva između Moskve i Beograda u komunističkom razdoblju, s posebnim naglaskom na ulozi SSSR-a u

stvaranju Titova režima. Prelazeći u suvremeno razdoblje, Romanenko pokušava pokazati razloge korjenitih promjena u stavovima postsovjetskih političara – od poricanja, u duhu staljinističkih tradicija »jugoslavenskog nacionalizma«, sve do pružanja potpore srpskom nacionalizmu, a time, smatra autor, i nacionalizmu svih ostalih naroda bivše Jugoslavije. Posebna pozornost posvećena je razlozima raspada SFRJ, koji se sagledavaju kao odgovor na pitanje radi li se o logičnoj posljedici komunističkog sustava ili je pak, u duhu teorije urote, to rezultat »zavjere Zapada«. Poseban interes pobuđuje analiza uloge »jugoslavenskog činioca« u sovjetskoj i suvremenoj ruskoj vanjskoj i unutarnjoj politici.

Istraživanje Sergeja Romanenka predstavlja nov, vrlo solidan i važan doprinos velikoj temi odnosa između Rusije te naroda na prostoru jugoistočne Europe. Metodološka načela, zaključci, bogata građa, kao i vrlo pristupačan stil interpretacije – sve to, uz druge zasluge, stvara dojam važnog rada, vrlo zanimljiva i za čitatelje u Hrvatskoj. To je knjiga koja zaslužuje prijevod odnosno objavljivanje posebnog izdanja namijenjenog hrvatskom čitatelju.

Jevgenij Paščenko

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju, Petrinja